

Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2002:17

Susanna Rainio, Arja Rimpelä

Tupakan myyntikieltojen vaikuttavuus ja
nuorten tupakanhankinta vuosina 1977–2001

Tupakkapolitiikan arviointiraportti I

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Helsinki 2002

TIIVISTELMÄ

Susanna Rainio ja Arja Rimpelä. Tupakan myyntikieltojen vaikuttavuus ja nuorten tupakanhankinta vuosina 1977 – 2001. Tupakkapolitiikan arviointiraportti 1. Helsinki, 2002. 52 s. (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, ISSN 1236-2115; 2002:17) ISBN 952-00-1238-9

Suomi on ollut edelläkävijä tupakkalainsäädännön kehittämisessä. Ensimmäinen tupakkalaki astui voimaan vuonna 1977. Lakiin kirjatun myyntikiellon tavoitteena oli vähentää nuorten tupakkatuotteiden saatavuutta ja pidemmällä aikavälillä ehkäistä tupakointia. Lakia tiukennettiin vuonna 1995, jolloin tupakan myynti-ikäraja nostettiin aiemmasta 16 ikävuodesta 18 ikävuoteen, sekä vuonna 2000, jolloin säädettiin elinkeinonharjoittajien itsensä toteutettavaksi tupakanmyynnin omavalvonta. Myyntikielto koskee elinkeinotoiminnassa tapahtuvaa myyntiä (kaupalliset hankintalähteet; kaupat, kioskit, huoltoasemat ym.). Sen ulkopuolelle jää sosiaaliset hankintalähteet (kaverit ym.).

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on arvioida tupakan myyntikieltojen vaikutuksia käyttäen indikaattorina päivittäin tupakoivien 14-, 16-, ja 18-vuotiaiden tupakkaostoja edeltäneen kuukauden aikana vuosina 1977-2001. 12-vuotiaissa on tupakoivia erittäin vähän ja tupakkaostot ovat harvinaisia. Pienen lukumäärän vuoksi 12-vuotiaiden osalta ei voitu tarkastella päivittäin tupakoivia, vaan tässä ikäryhmässä tarkasteltiin vähintään kaksi savuketta elämänsä aikana polttaneiden tupakkaostoja. Lisäksi tässä tutkimuksessa selvitetään tupakkaostojen helppoutta ja seutukunnittaista vaihtelua sekä tupakan hankintalähteitä ja tupakanhankintaprofiilia. Aineistoina käytetään Nuorten terveystapatutkimusta, joka on kerätty valtakunnallisesti edustavilta otoksilta postikyselynä joka toinen vuosi vuodesta 1977 sekä Kouluterveystutkimusta, joka on kerätty vuosittain vuodesta 1996 luokkakyselynä peruskoulujen yläasteiden 8- ja 9-luokkalaisilta.

Keskeiset tulokset:

- Tupakkaa itselleen viimeisen kuukauden aikana ostaneiden osuus päivittäin tupakoivista säilyi korkeana koko jakson 1977 - 2001. Vuoden 1995 lain muutosten vaikutukset näkyivät kuitenkin selvästi ostaneiden osuuden putoamisena. Vuonna 1995 oli tupakkaa ostanut 90 % 14-vuotiaista ja 94 % 16-vuotiaista, vuonna 2001 vastaavasti 78 % molemmissa ikäryhmissä. Vuoden 1977 lakimuutos vähensi hieman 14-vuotiaiden ostoja, mutta vaikutus oli lyhytaikainen. Vertailuryhmänä toimineiden 18-vuotiaiden ostot pysyivät samalla tasolla koko jakson.
- Myyntikiellot vaikuttivat voimakkaasti tupakan hankintalähteiden valintaan. Vuoden 1995 kiellon jälkeen kaupasta ostaneiden 14-vuotiaiden osuus putosi 39 %:sta vuonna 1995 16 %:iin vuonna 1997, 16-vuotiailla 76 %:sta 38 %:iin, pysyen tällä tasolla myös myöhemmin vuosina. Ostot kioskeista vähenivät vastaavasti, mutta vähemmän. Muista paikoista ostaminen lisääntyi hieman. 18-vuotiaiden osalta ostot kaupasta ja kioskeista eivät muuttuneet, mutta ostot muista lähteistä lisääntyivät myös tässä ikäryhmässä, jota laki ei koskenut. Vuoden 1977 lainmuutoksen vaikutukset olivat paljon vähäisemmät kuin vuoden 1995 jälkeiset muutokset.

- Kun ostaminen kaupallisista lähteistä vaikeutui, osa tupakanhankinnasta ohjautui sosiaalsiin lähteisiin ja lisäsi siten tupakan välitysmekanismien käyttöä. Vuosien 1977 ja 1979 välillä niiden päivittäin tupakoivien 14-vuotiaiden osuus, joille joku muu oli ostanut tupakkaa heidän antamallaan rahalla, nousi 28 %:sta 40 %:iin. Vuoden 1995 lainmuutoksen jälkeen (1997) vastaava luku oli 61 % 14-vuotiailla ja 59 % 16-vuotiailla. 18-vuotiailla ei muutosta ollut. Kavereilta ostaminen lisääntyi jonkin verran molempien myyntikieltojen jälkeen. Vuoden 1995 myyntikiellon osalta lisääntyminen oli alkanut kuitenkin jo ennen kieltoa.
- Vuosina 2000/2001 14 - 16-vuotiaista nuorista 75 % piti tupakkaostosten tekemistä kotinsa lähikaupoista, kioskeista, huoltoasemilta tai automaateista helppona tai erittäin helppona. Tämä osuus väheni hieman välillä 1996/1997 - 2000/2001.
- Niiden päivittäin tupakoivien osuus, jotka olivat ostaneet tupakkaa kioskeista vaihteli voimakkaasti seutukunnittain. Kun korkeimmassa seutukunnassa osuus oli 88 %, oli se matalimmassa 23 %. Vastaava vaihtelu nähtiin ostoissa kaupoista, baareista, huoltoasemilta ja myös ostoissa kavereilta.
- Vuonna 2001 kaupallisista lähteistä tavallisimpia tupakan ostopaikkoja 14- ja 16-vuotiailla päivittäin tupakoivilla olivat kioskit (45 % ja 58 %), seuraavaksi yleisimpiä kaupat (19 % ja 34 %) ja huoltoasemat (18 % ja 28 %), mutta tupakkaa ostettiin myös automaateista ja tuotiin Viron ja Ruotsin matkoilta. Erityisesti 14-vuotiaat pojat hyödynsivät automaatteja, sillä peräti 12 % oli ostanut näistä tupakkaa. Sosiaalisista lähteistä kaverit olivat selvästi yleisin tupakan saantilähde. 14-vuotiaista päivittäin tupakoivista tytöistä 68 % ja pojista 60 % oli saanut tupakkaa kavereiltaan, 16-vuotiaista vastaavasti 73 % ja 67 %. Tupakkaa kavereilta oli ostanut lähes puolet 14-vuotiaista. Osa päivittäin tupakoitsijoista saa tupakkaa jopa vanhemmiltaan, mutta myös muilta aikuisilta tai sisaruksilta. Osa ottaa tupakkaa kotoa.
- Päivittäin tupakoivan viimeisen kuukauden tupakanhankintaprofiili osoitti, että kaupallisista lähteistä itse ostettu tupakka muodostaa vain osan kaikesta käytetystä tupakasta. Vain 2 - 3 % 14 - 16-vuotiaista nuorista ostaa kaikki tupakkansa itse kaupallisista lähteistä. Tavallisinta (>40 % tupakoivista) tässä iässä on, että tupakkaa sekä ostetaan itse, annetaan toiselle rahaa tupakan ostoon että saadaan tupakkaa toiselta henkilöltä.
- 12-vuotiailla, vähintään 2 savuketta elämänsä aikana polttaneilla, tupakkaa kaupallisesta lähteistä ostaneiden osuus väheni vuosien 1991-1995 ja 1997-2001 välisenä aikana 12 %:sta 10 %:iin. Yksikään ei hanki tupakkaa pelkästään itse ostamalla, vaan tavallisesti he saavat sitä muilta henkilöiltä. Vuosina 1991-1995 kaupasta ostaneiden osuus oli 1,1 %, kun se vuosina 1997-2001 oli enää 0,4 %. Myös kioskeista ostaminen väheni hieman. Ostot muista paikoista lisääntyivät vuoden 1995 jälkeen.

Tupakan myyntikielto vaikutti suunnitellulla tavalla: ostot kaupallisista lähteistä, etenkin kaupoista, vähenivät. Tulos on kuitenkin vain osittain positiivinen. Suurin muutos näkyi hankintalähteiden muuttumisena siten, että hankinta siirtyi enenevässä määrin lainsäädännön ulottumattomissa oleviin kohteisiin. Myyntikiellosta huolimatta nuoret voivat yhä varsin helposti ostaa tupakkaa myös kaupallisista lähteistä. Myyntikiellon toimeenpanossa onkin paljon parantamisen varaa eikä lainsäädäntö takaa valvoville viranomaisille tehokkaita sanktiomahdollisuuksia. Useat kansainväliset tutkimukset ovat osoittaneet myyntikiellolla ja sen tehokkaalla valvonnalla voitavan vaikuttaa tupak-

kan saatavuuteen. Vaikuttavuuden kannalta eräänä tärkeimmistä keinoista on pidetty tupakanmyynnin luvanvaraistamista ja siihen liittyvää tehokasta valvontaa.

Kansainvälisessä kirjallisuudessa painotetaan, ettei myyntikielto yksin ole riittävä keino nuorten tupakoinnin vähentämiseksi, vaan sen tulisi olla osa kokonaisvaltaisempaa tupakoinnin vähentämisohjelmaa. Koska lailla ei voida eikä ole mielekästäkään yrittää vaikuttaa tupakan sosiaaliseen saatavuuteen, tarvitaan näyttöön perustuvia toimintaohjelmia ja niiden kehittämistä sosiaalisen saatavuuden rajoittamiseksi.

Asiasanat: arviointi, lainsäädäntö, myynti, nuoret, tupakka, tupakointi, tutkimus

SAMMANDRAG

Susanna Rainio och Arja Rimpelä. Effekten av införandet av två lagar om förbud att sälja tobak åt ungdom och ungdomars tobaksanskaffning i Finland under åren 1977-2001. Rapport 1 om utvärdering av tobakspolitiken. Helsingfors, 2002. 52 s. (Social- och hälsovårdsministeriets rapporter, ISSN 1236-2115, 2002:17) ISBN 952-00-1238-9

År 1977 infördes i Finland som en del av en mera omfattande tobakslag förbud att sälja tobak åt ungdom. Lagen införde förbud för försäljning av tobak åt ungdom som ”tydligt är under 16 år”. Lagen skärptes år 1995. Ordet ”tydligt” utelämnades och åldersgränsen höjdes från 16 år till 18 år. Syftet med föreliggande undersökning var att utvärdera effekten av försäljningsförbuden av år 1977 och 1995. Dagligrökares tobaksanskaffning har använts som indikator.

Rapporten baserar sig på två undersökningar: ”Undersökning om ungdomars hälsa och livsstil” har under åren 1977-2001 genomförts som en vartannat år postad enkät bland ungdomar i åldern 12, 14, 16 och 18 år i hela landet (N=62 677). ”Hälsa i skolan” har genomförts som skolförfrågning i årskurserna 8 och 9 i så gott som alla kommuner i landet under åren 1996-2001 (N=127 217). De viktigaste indikatorerna var andelen 14-16-åriga dagligrökare som köpt tobak under de senaste 30 dagarna från olika källor (kommersiella, sociala) samt hur lätt det varit att köpa tobak. Dessutom undersöktes skillnaden mellan olika kommuner beträffande inköp samt trenden för tobaksanskaffning bland dagligrökare som på grund av åldern berördes av lagen (målgrupp) och dagligrökare som inte berördes av lagen (jämförelsegrupp). Dessutom utreddes tobaksanskaffningsprofilen för år 1999.

Andelen 14-åriga dagligrökare som hade köpt tobak under de senaste 30 dagarna minskade från 87 % år 1977 till 83 % år 1981. Motsvarande andel bland 14-åringar minskade från 90 % år 1995 till 78 % år 2001 och bland 16-åringar från 94 % år 1995 till 78 % år 2001. Efter införandet av båda försäljningsförbuden minskade inköpen av tobak avsevärt i butiker och en något mindre i kiosker. I jämförelsegruppen förekom inga betydande förändringar. Inköp av tobak på andra ställen (bl.a. barer, servicestationer) ökade efter år 1995 för alla åldersgrupper. Inköp av tobak av kamrater (sociala källor) ökade i målgrupperna efter införande av de båda lagarna, men år 1995 inträffade ökningen redan före lagens införande. Av 14-16-åriga dagligrökare var det endast få (2-3 %) som själv köpte sin tobak i kommersiella källor. Den vanliga profilen var att ungdomen skaffade tobak också genom kamrater, föräldrar och syskon eller att någon annan köpte tobak åt dem.

Undersökningen visar att tobaksförsäljningsförbudet haft en betydande inverkan på ungdomars möjlighet att köpa tobak i vissa affärstyper (butik, kiosk), men att effekten varit mindre beträffande tobaksanskaffningen som helhet. Det är fortfarande lätt att köpa tobak, och inverkan av sociala källor är betydande. Det förefaller nödvändigt att mera aktivt implementera försäljningsförbudet och att skärpa lagen och utveckla effek-

tivare kontrollmekanismer, till exempel genom att införa licens för tobaksförsäljning eller genom att åtala och bötfälla handelsmän som inte följer lagen.

Nyckelord: försäljning, lagstiftning, rökning, tobak, undersökning, unga personer, utvärdering,

SUMMARY

Susanna Rainio and Arja Rimpelä. The Effects of the 1977 and 2001 Sales Bans on Adolescents' Access to Tobacco in Finland. 1st Report on Assessment of Tobacco Policy. Helsinki, 2002. 51pp. (Reports of the Ministry of Social Affairs and Health, ISSN 1236-2115; 2002:17)
ISBN 952-00-1238-9

In Finland, tobacco sales ban to children was introduced in 1977 as part of comprehensive tobacco legislation. It was forbidden to sell tobacco to minors “*apparently under age 16*”. In 1995, the law was tightened up. The word “*apparently*” was abolished and the age limit raised to 18 years. This study evaluates the effects of the 1977 and 1995 sales bans using under-aged daily smokers' access to tobacco as an indicator.

Two data sets were used: biennial nation-wide postal surveys among 12, 14, 16 and 18-year-olds in 1977-2001 (*Adolescent Health and Lifestyle Survey*, $N=62\ 677$) and classroom surveys in the 8th and 9th grades of most schools in Finland in 1996-2001 (*The School Health Promotion Study*, $N=127217$). Main outcome measures were purchasing tobacco during the past 30 days from different sources (commercial, social) among 14-16-year-old daily smokers, easiness of purchasing tobacco, and differences in tobacco purchase between municipalities. Trends in obtaining tobacco were studied among the daily smokers in the targeted and non-targeted age groups. Profile of obtaining tobacco was studied in 1999.

Among 14-year-old daily smokers, the percentage of those who had bought tobacco during the past 30 days somewhat decreased, from 87% in 1977 to 83% in 1981. Between 1995 and 2001, there was a large drop among 14-year-old daily smokers from 90% in 1995 to 78% in 2001. Respectively, among 16-year-olds from 94% to 78%. After both sales bans, there was a large decrease in purchasing from shops and a smaller decrease in purchasing from kiosks in the targeted age groups. Corresponding changes were not observed among the non-targeted age group. Purchase from other outlets (e.g. bars, service stations) increased after the 1995 ban in all age groups. Obtaining tobacco from friends (social sources) increased in the target groups after both bans, but concerning the 1995 ban, the increase had started already before the ban. Among 14-16-year-old daily smokers, as few as 2-3% obtained tobacco only from commercial sources. A usual profile was to obtain tobacco from friends, parents, sisters or brothers, or to ask someone else to buy, too.

The sales bans have had a marked impact on tobacco purchases from certain retail outlets, but a minor impact on the overall access to tobacco. Still most children are able to buy, and social sources are important. More effective implementation of the ban is needed, as well as tightening and developing control mechanisms in the legislation, which may include licensing of selling and prosecution of violating retailers.

Figures and tables, see Appendix 2, pages 43-50

Key words: evaluation, legislation, research, sale, smoking, tobacco, young people

SISÄLLYSLUETTELO

TIIVISTELMÄ	3
SAMMANDRAG	7
SUMMARY	9
SISÄLLYSLUETTELO	11
JOHDANTO	13
MYYNTEKIELLON VAIKUTUSTEN JA TOIMEENPANON KÄSITEMALLI	14
MYYNTEKIELLON TOIMEENPANOJA JA NUORTEN TUPAKAN HANKINTAA KOSKEVAT TUTKIMUKSET	16
AINEISTOT JA MENETELMÄT	18
Nuorten terveystapatutkimus	18
Kouluterveysetutkimus	19
Tupakkaostojen mittaaminen	20
Tupakan hankintaprofiilin mittaaminen	21
Kaupalliset ja sosiaaliset hankintalähteet	22
TULOKSET	22
Nuorten tupakkaostot vuosina 1977-2001	22
Tupakkaostojen helppous	26
Tupakkaostojen seutukunnittaiset erot	26
Tupakan eri hankintalähteet	28
Tupakan hankintaprofiili	29
POHDINTA	30
Lopuksi	31
Kiitokset	32
LÄHTEET	33
LIITETAULUKOT	37
FIGURES AND TABLES in English	43

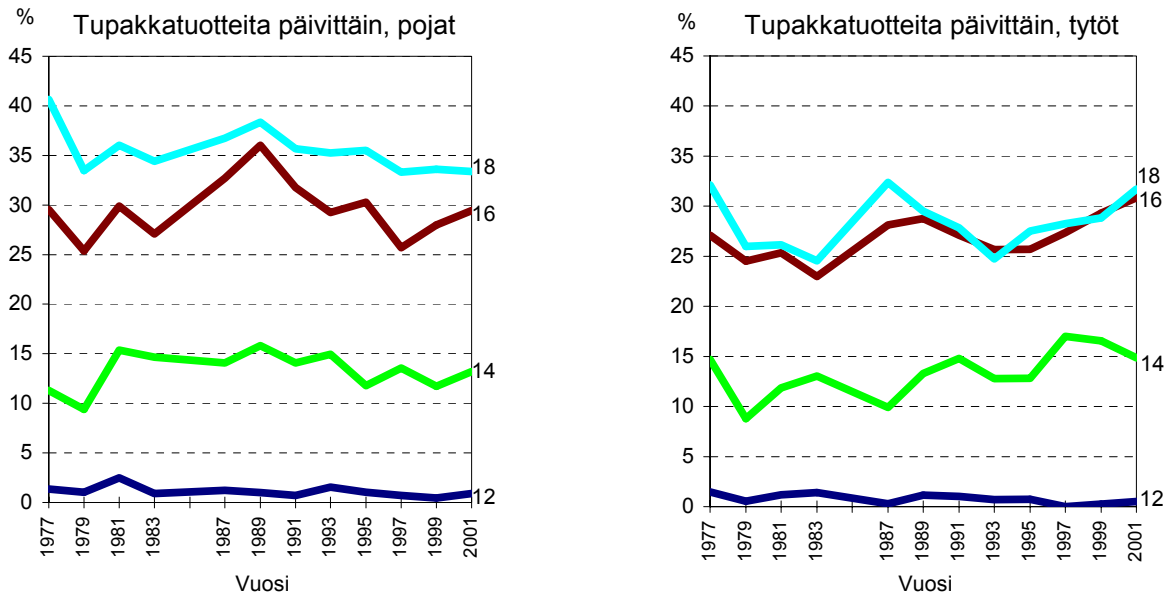
JOHDANTO

Alaikäisiin suunnatun tupakan myyntikiellon oletetaan vähentävän tupakkatuotteiden saatavuutta ja vähentävän siten nuorten tupakointia. Suurin osa Euroopan maista rajoittaa tupakan myyntiä alaikäisille lailla (WHO, 2002). Ikärajat vaihtelevat maittain 16 – 18 ikävuoden välillä. Monissa maissa on myös säädetty myyntirikkomuksista rangaistuksia, mutta niiden toimeenpanon on katsottu olleen riittämätöntä.

Suomi on ollut edelläkävijä tupakkalainsäädännön kehittämisessä. Jo vuonna 1977 astui voimaan laki toimenpiteistä tupakoinnin vähentämiseksi. Tupakkatuotteiden myynti henkilölle, joka ”*ilmeisesti*” on alle 16-vuotias, kiellettiin (693/1976). Vuonna 1995 lakia tiukennettiin nostamalla myynti-ikäraja useiden muiden maiden tapaan 18 ikävuoteen ja poistamalla tulkinnanvarainen ”*ilmeisesti*” – sana (Tupakkalain muutos 765/1994). Kaikissa tupakkatuotteiden myyntipaikoissa tuli selvästi olla myös näkyvisä ilmoitus: ”*Tupakan myynti alle 18-vuotiaille on kielletty. Tupakka aiheuttaa riippuvuutta ja vahingoittaa terveyttä*”. Samalla eduskunta edellytti, että myyntikiellon toteutumista ja vaikutuksia seurataan. Vuonna 2000 lain toimivuutta pyrittiin edelleen parantamaan tupakanmyynnin omavalvonnalla, jota elinkeinoharjoittajien itsensä tuli toteuttaa (Tupakkalain muutos 1153/1999).

Tupakointi on nuorten keskuudessa yleistä ja niin myyntikielto kuin muutkin toimet sen vähentämiseksi tulisi pystyä hyödyntämään parhaalla mahdollisella tavalla. WHO:n tuoreimman tupakkaraportin (WHO 2002, ESPAD 1999, Currie ym. 2000) mukaan noin kolmasosa Euroopan nuorista tupakoi. Suomessa käyttää tupakkatuotteita päivittäin 15 % 14-vuotiaista tytöistä ja 13 % pojista, 16-vuotiaista 31 % molemmista sukupuolista (Rimpelä ym. 2002). Vuosina 1977 – 2001 nuorten päivittäinen tupakkatuotteiden käyttö on vaihdellut, mutta kokonaisuutena muutokset ovat olleet vähäisiä myyntikiellosta huolimatta. Tyttöjen tupakointi on ollut lievässä nousussa 1990-luvulla. 12-vuotiaiden päivittäinen tupakointi on harvinaista, vain noin joka sadas käyttää tupakkatuotteita. Osuus ei myöskään ole muuttunut ajassa (kuvio 1, Rimpelä ym. 2002). Tupakkaa kokeilleiden 12-vuotiaiden osuudet vuonna 2001 olivat 23 % tytöistä ja 30 % pojista (Rimpelä ym. 2002).

Kuvio 1. Päivittäin tupakkatuotteita käyttävien 12-18-vuotiaiden osuudet (%) iän ja sukupuolen mukaan vuosina 1977-2001 (Nuorten terveystapatutkimus, Rimpelä ym. 2002)

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on arvioida vuosina 1977 ja 1995 voimaanastuneiden myyntikieltojen vaikutuksia nuorten tupakan saatavuuteen seuraamalla tupakkaostojen kehitystä vuosina 1977 – 2001 Nuorten terveystapatutkimuksen aineistoilla. Tupakkaostojen alueellisia eroja sekä ostojen koettua helppoutta selvitetään Kouluterveystutkimuksen aineistoilla vuosilta 1996 – 2001. Lisäksi tutkitaan tupakan hankintaprofiilia ja -väyliä. Raportin alussa oleva myyntikiellon vaikutuksia koskeva käsitelmä ja katsaus kansainvälisiin nuorten tupakan hankintaa ja myyntikiellon toimeenpanoa koskeviin tutkimuksiin johdattelevat aiheeseen.

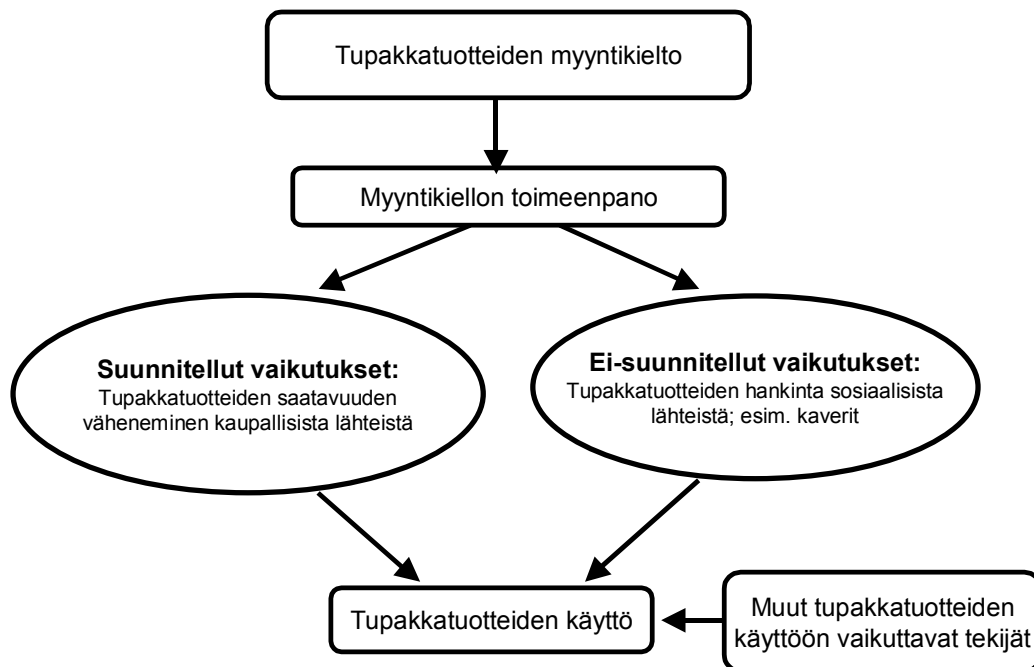
MYYNNTIKIELLON VAIKUTUSTEN JA TOIMEENPANON KÄSITEMALLI

Lainsäädännöllisillä määräyksillä on aina sekä suunniteltuja vaikutuksia että vaikutuksia, joita ei ole suunniteltu tai joita sillä ei haluttaisi tuotettavan (kuvio 2). Suunnitelluilla vaikutuksilla ymmärretään lainsäätäjän tarkoittamaa tupakkatuotteiden saatavuuden vähenemistä kaupallisista lähteistä. Alaikäisten ei tulisi pystyä ostamaan tupakkatuotteita kauppaliikkeistä, kioskeista, huoltoasemilta, kahviloista ja muista elinkeinotoimintaa harjoittavista liikkeistä. Suunniteltujen vaikutusten rinnalla toteutuvat kuitenkin myös suunnittelelmattomat vaikutukset, jotka voivat heikentää lainsäädännön tehoa ja muuttaa toimintaa ei-toivottuun suuntaan. Kun tupakan hankkiminen vähittäiskaupoista vaikeutuu, saattaa syntyä uusia välitysmarkkinoita tai aikaisemmin vain satunnaisesti käytössä olleet välitysmekanismit yleistyvät (kuvio 2). Tupakan hankinta siirtyy kaupallisten lähteiden sijaan sosiaalisiin lähteisiin, joita ovat kaverit, vanhemmat tai muut aikuiset, tai sitten ulkomaille, joissa myynnin rajoituksia ei ole (ks. liitetaulukko 1).

Myyntikiellon lisäksi nuorten tupakointiin vaikuttavat monet muut tekijät kuten tupakan hinta ja mainonta, tupakoinnin merkitys aikuistumisriittinä ja ennen kaikkea vanhempien ja yhteiskunnan muiden aikuisten tupakointikäyttäytyminen. Alaikäisille suunnatun myyntikiellon vaikutus yksittäisenä toimenpiteenä riippuu siitä yhteiskunnasta ja kulttuurista, johon kiello säädetään.

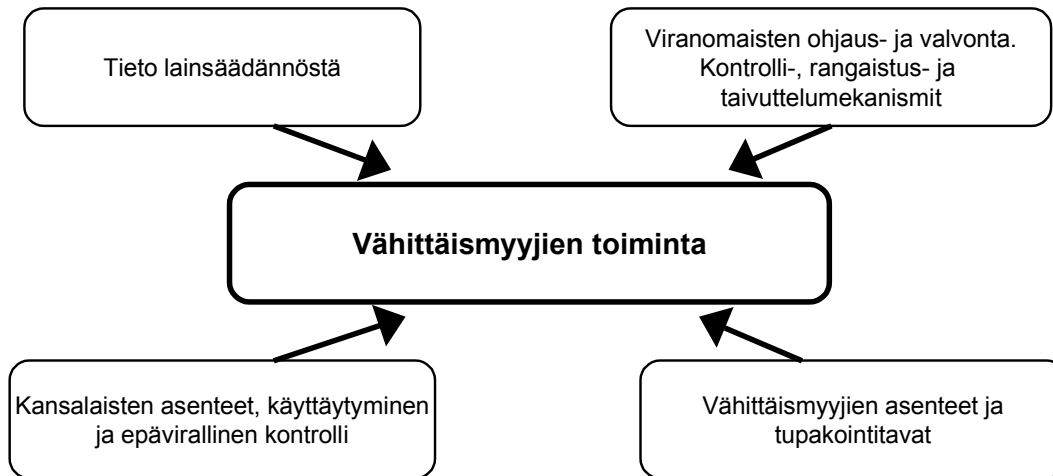
Aikaisempien tutkimusten ja kokemusten perusteella myyntikiellon vaikutukset riippuvat ennen kaikkea sen toimeenpanosta (kuvio 2, ks. luku Myyntikiellon toimeenpanoa ja nuorten tupakan hankintaa koskevat tutkimukset). Ratkaisevassa asemassa toimeenpanon onnistumisessa ovat vähittäismyyntipisteet ja näissä viime kädessä yksittäiset myyjät, jotka tekevät päätöksen myydä tupakkaa tai kieltäytyä myymästä. Vähittäismyyjien käyttäytymistä säätelevät monet tekijät, joista tärkeimmät on esitetty kuviossa 3.

Kuvio 2. Tupakkatuotteiden myyntikiellon vaikutukset

Ensimmäinen ehto lain noudattamiselle on tieto lainsäädännöstä. Olennaista on myös se, minkälaisia rangaistus-, kontrolli- ja suostuttelumekanismeja lakiin liittyy sekä miten tehokkaasti viranomaiset valvovat vähittäismyyntipisteiden toimintaa. Kansalaisten, etenkin vanhempien suhtautuminen ja sitä kautta syntyvä epävirallinen kontrolli heijastuu vähittäismyyntipisteiden toimintaan. Toisaalta yksittäisten myyjien omat asenteet ja tupakointitavat voivat vaikuttaa siihen, miten helposti alaikäisille myydään tupakkatuotteita. Itse liikkeen harjoittajat voivat kyseenalaistaa lain legitimitettiin; legitimitettiin voivat vähentää tuotteen myynnin oletetun vähenemisen vaikutukset liikevaihtoon. Muita vaikuttavia tekijöitä voivat olla lain aiheuttamat kustannukset sekä lainsäädännön vaatimiin toimenpiteisiin kuluva aika (ks. Veijalainen ja Rimpelä, 2001). Myyntikiellon toimeenpanon ongelmat näkyvät siten, että osa vähittäismyyntipisteistä myy tupakkaa alaikäisille, jolloin nuorten ostot keskittyvät näihin pisteisiin. Näin kiellosta huolimatta myös kaupallinen saatavuus säilyy hyvänä.

Kuvio 3. Vähittäismyyjien tupakanmyyntiin alaikäisille vaikuttavat tekijät

MYYNTIKIELLON TOIMEENPANOJA JA NUORTEN TUPAKAN HANKINTAA KOSKEVAT TUTKIMUKSET

Liitetaulukossa 2-3 on esitelty aikaisempia tutkimuksia tupakan myyntikiellon vaikutuksista ja toimeenpanosta. Valtaosa tutkimuksista on tehty Yhdysvalloissa, mikä voi jossain määrin rajoittaa tulosten suoraan soveltamista Suomen oloihin. Lähes kaikki tutkimukset on tehty sellaisissa valtioissa tai osavaltioissa, joissa myyntikielto alle 18-vuotiaille on lakisääteinen tai joissa tutkimus on ajoitettu ennen - jälkeen asetelmaksi lain voimaantulon yhteyteen. Ruotsalaisessa tutkimuksessa (Sundh ym. 1997) on tutkittu vapaaehtoisen myyntikiellon vaikutusta ja todettu sen teho heikoksi. Ennen lain voimaantuloa eräät isot kauppa- ketjut ottivat Ruotsissa käyttöön vapaaehtoisen myyntikiellon alle 18-vuotiaille.

Lain vaikutusten arviointi on perustunut pääosin alaikäisten tekemiin ostokokeisiin, joissa myyntikiellon ikärajaa nuorempi henkilö yrittää ostaa tupakkatuotteita aikuisen havainnoidessa tilannetta. Tätä menetelmää on käytetty sekä tutkimusvälineenä että itse valvonnan välineenä. Viimeksi mainitussa tapauksessa havaituista rikkomuksista on voitu nostaa syyte, antaa sakot tai muu lain säättämä rangaistus. Toisaalta rangaistusten toimeenpanoon on liittynyt ongelmia, sillä tuomarit ovat saattaneet pitää kyseistä lainrikkomista vähäisenä ja muilta tärkeämmiltä asioilta aikaa vievänä (esim. Feighery ym. 1991). Ruotsissa alaikäisten tekemät ostokokeet tulkittiin elinkeinonharjoittajien rikokseen houkuttelemiseksi, minkä tulkinnan jälkeen ei tätä menetelmää käytetty enää vuonna 1997 voimaantuneen myyntikiellon vaikutusten selvittämisessä (Sundh ym. 2001). Sen sijaan käytettiin 18 vuotta täyttäneitä, jotka vertaisryhmässä arvioitiin 18-vuotiaita nuoremmiksi. Tämä menetelmä ei luonnollisestikaan ole täysin vertailukelpoinen aikaisemman kanssa.

Yleistulos tupakan myyntikiellon vaikutuksesta on lievästi positiivinen: myyntikielto vähentää alaikäisten tupakan saantia kaupallisista lähteistä. Toisaalta yksiselitteinen tulos on myös se, että laki ei yksin ole kovin tehokas vaan se tarvitsee tuekseen tehokkaan valvonnan, toimeenpanon ja rangaistukset, joita varten itse lain tulee taata riittävät keinot.

Ruotsissa Tillgren ja Stjerna (1999) sekä Suomessa Veijalainen ja Rimpelä (2001) ovat tutkineet myyntikiellon toimeenpanosta vastaavien viranomaisten toimintaa. Molemmat tutkimukset kiinnittävät huomiota siihen, ettei uuteen tehtävään välttämättä ollut osoitettu resursseja eikä vastuita ollut selkiytetty eli toimeenpano ei ollut lähtenyt liikkeelle odotetulla tavalla. Lisäksi kuntien ja läänien väliset erot olivat suuria. DiFranzan ja Rigottin (1999) tutkimuksessa tuli esiin, että viranomaisten organisatoriset ongelmat ja pieni budjetti vähensivät valvonnan ja tarkastusten määrää.

Myyntikiellon toimeenpanoon liittyvien interventiotutkimusten oletuksena on ollut, että yhteisöön ja/tai vähittäismyyjiin ja myyntipisteisiin kohdistuvien toimien voidaan alaikäisille tapahtuvaa myyntiä vähentää. Valvonta tai sen konkreettinen uhka, rangaistusten täytäntöönpano ja niiden uhka tai palkinnot sekä koulutus niin myyjille kuin yhteisölle yleensä ovat olleet interventioiden komponentteina (ks. liitetaulukko 2). Interventiot ovat kohdistuneet lain tarjoamien mahdollisuuksien tehokkaaseen hyväksikäyttöön (esim. myyntilupien menettäminen, sakot, kiitoskirjeet) tai asianomaisten koulutukseen ja tiedotukseen.

Steadin ja Lancasterin (2002) Cochrane-tietokannassa julkaistun katsauksen tarkoituksena oli selvittää, vähentävätkö vähittäismyyjiin tai myyntipisteisiin suunnatut interventiot (koulutus, aktiivinen valvonta ja toimeenpano, kombinoidut strategiat) alaikäisille myyntiä, kokevatko nuoret tupakan hankinnan tai ostojen vaikeutuneen vähentyneen myynnin seurauksena sekä vähentävätkö vähentynyt myynti myös nuorten tupakointia. Katsaus perustui 30 interventiotutkimukseen, joista 13 oli kontrolloituja. Katsaus ei aseta myyntikiellon vaikutuksia tupakanmyynnin vähentämiseen kyseenalaiseksi, vaan keskittyy siihen, miten alaikäisille myyntiä saadaan tehokkaimmin putoamaan.

Katsauksessa päätelmät, joihin tämän raportin kirjoittajat yhtyvät olivat seuraavat: Vähittäismyyjiin ja myyntipisteiden informaatio ja koulutus on vähemmän tehokas strategia kuin valvonta ja aktiivinen toimeenpano tai kombinoidut strategiat, joissa käytetään molempia keinoja. Millään strategialla ei ole päästy täydelliseen ja pysyvään lain noudattamiseen. Nuorten kokemukseen tupakan hankinnan helppoudesta tai tupakointiprevalenssiin strategiat pystyivät vaikuttamaan vain vähän. Yhteenvedona voidaan todeta, että vähittäismyyjiin kohdistuvat interventiot voivat vähentää merkittävästi tupakkaa alaikäisille myyvien myyntipisteiden määrää, mutta pysyvän vaikutuksen aikaansaaminen on ongelmallisempaa. Nämä selittävät miksi nuorten kokemus ostamisen helppoudesta ja nuorten tupakointiprevalenssi eivät juuri ole muuttuneet, vaikka nuorille myynti on merkittävästi vähentynyt.

Katsauksessa ei kiinnitetty huomiota nuorten tupakanhankinnan kokonaisuuteen ja lain ei-toivottuihin vaikutuksiin juuri lainkaan. Nuorten tupakanhankintaa koskeneet tutkimukset ovat osoittaneet, että vain osa tupakanhankinnasta tulee kaupallisista lähteistä eli nuori itse käy ostamassa tupakkansa jostakin vähittäismyyntiliikkeestä (liitetaulukko 1, Rimpelä ym. 1999). Tupakkaa saadaan kavereilta ja sitä välittävät monet 18 vuotta täyttäneet, joita nuoret pyytävät ostamaan tupakkansa. Myös vanhemmilta saadaan tupakkaa. Näitä ns. sosiaalisia hankintalähteitä laki ei koske ja on vaikea kuvitella, että minkään tyyppinen lainsäädäntö pystyisi näitä lähteitä tukkimaan. On myös osoitettu, että epäsäännöllisesti tupakoivat saavat päivittäin tupakoivia useammin tupakkansa muualta kuin kaupallisista lähteistä (Harrison ym. 2000) ja ensimmäinen tupakka hankitaan lähes aina ystäviltä tai perheeltä (Forster ym. 1997). Näin ollen luonnollinen päätelmä onkin, että myyntikielto voi vähentää nuorten tupakointia silloin, kun se kytketään muihin strategioihin.

Liitetaulukkoon 4 on koottu mielipiteitä ja myyjien toimintaan vaikuttavia tekijöitä koskevia tutkimuksia. Näissä tutkimuksissa todetaan vähittäismyyjien alaikäisille myyntiin suhtautumisessa olevan suuria eroja eikä esimerkiksi myyntikielto-merkkien olemassaolo vähennä tupakanmyyntiä alaikäisille (Esim. Arday ym. 1997). Alaikäiset ja nuoret myyjät itse "auttavat" samanikäisiä tupakoitsijoita. Myyjien ominaisuuksiin voidaan kuitenkin vaikuttaa lainsäädännöllä vain iän osalta. Joissakin maissa (mm. Islanti) alaikäiset eivät saa myydä tupakkaa.

AINEISTOT JA MENETELMÄT

Nuorten terveystapatutkimus

Nuorten terveystapatutkimuksessa (NTTT) on kerätty postikyselyin joka toinen vuosi tietoja terveydestä ja tottumuksista 12, 14, 16 ja 18-vuotiailta. Ensimmäinen tutkimus tehtiin juuri ennen vuoden 1977 tupakkalain voimaantuloa. Kyselyt on tehty helmi-huhtikuussa aina samaan vuodenaikaan ja samankaltaisin menetelmin, jotta vertailtavuus säilyisi. Vastaamattomille on lähetetty kaksi uusintakyselyä. Kyselyyn osallistuminen on vähentynyt ajan kuluessa. Vastanneiden lukumäärät iän ja sukupuolen mukaan sekä vastausprosentit jokaisena kyselykertana on esitetty taulukossa 1 (Ks. myös Rimpelä ym. 2002).

Taulukko 1. Vastanneiden lukumäärät ja vastausprosentit Nuorten terveystapa-
tutkimuksen kyselyissä 1977-2001 sukupuolen ja iän mukaan

Sukupuoli ja ikä	Vuosi													
	1977	1979	1981	1983	1985	1987	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2001	
Vastanneiden lukumäärä														
Pojat														
12	369	491	483	450	353	414	406	426	399	395	427	442	351	
14	345	565	488	429	395	1128	361	1196	1203	1177	1168	1187	1251	
16	386	528	535	413	452	1183	362	1008	1168	1232	1126	1110	892	
18	347	523	519	489	401	1134	328	893	1029	1071	1088	1112	774	
Yhteensä	1447	2107	2025	1781	1601	3859	1457	3523	3799	3875	3809	3851	3268	
Tytöt														
12	341	540	514	440	359	367	430	399	437	424	440	407	425	
14	367	535	548	482	433	1202	431	1337	1299	1301	1347	1313	1485	
16	347	579	529	509	497	1284	380	1272	1389	1469	1379	1333	1138	
18	330	512	524	509	463	1401	407	1103	1265	1313	1415	1315	976	
Yhteensä	1385	2166	2115	1940	1752	4254	1648	4111	4390	4507	4581	4368	4024	
Molemmat sukupuolet yht.	2832	4273	4140	3721	3353	8113	3105	7634	8189	8382	8390	8219	7292	
Vastausprosentti														
Pojat														
12	90	88	88	85	80	81	76	77	73	78	76	79	72	
14	88	86	87	78	74	81	75	74	74	75	69	74	66	
16	85	83	85	75	76	77	70	68	70	72	68	68	62	
18	83	78	81	75	68	69	63	61	66	67	60	63	53	
Yhteensä	86	83	85	78	74	76	71	69	70	72	67	69	62	
Tytöt														
12	91	90	92	91	84	83	82	82	84	86	87	85	82	
14	94	91	92	86	88	90	90	86	86	85	84	85	79	
16	89	91	91	91	87	89	82	86	87	88	87	85	82	
18	88	85	88	87	83	84	80	82	83	86	83	80	76	
Yhteensä	91	89	91	89	86	87	84	84	85	86	85	83	79	
Molemmat sukupuolet yhteensä	88	86	88	83	80	81	77	77	78	79	76	76	70	

Kouluterveystutkimus

Kouluterveystutkimuksen aineistot on vuosittain kerätty oppitunnin aikana opettajan valvonnassa nimettömänä kaikkien peruskoulujen 8. ja 9. luokan oppilailta niistä kunnista ja lääneistä, jotka ovat päättäneet osallistua kyselyyn. Kysely toteutettiin ensimmäisen kerran vuonna 1996. Osallistuneiden koulujen lukumäärä on noussut vuosi vuodelta. Parillisina vuosina kyselyyn ovat osallistuneet Etelä-Suomen, Itä-Suomen ja Lapin läänien kunnat ja parittomina vuosina Länsi-Suomen ja Oulun läänien kunnat

(www.stakes.fi/kouluterveys). Vuosittaisissa vertailuissa käytetään niitä kouluja, jotka ovat olleet mukana kaikkina seurantavuosina. Tällöin osallistujamäärät vuosittain ovat olleet 1996 (N=19995), 1997 (N=22673), 1998 (N=20475), 1999 (N=22764), 2000 (N=20046) ja 2001 (N=19995)

Tupakkaostojen mittaaminen

Ostot viimeisen kuukauden aikana. Tupakkaostoja kysyttiin NTH:ssa kaikkina vuosina vuotta 1985 lukuun ottamatta seuraavasti: ”*Oletko ostanut viimeisen kuukauden aikana itsellesi tupakkaa?*” vastausvaihtoehtojen ollessa *Ei* ja *Kyllä, mistä?* *Kyllä* - vaihtoehdon rengastaneet vastasivat edelleen *Kyllä/Ei* ostopaikkavaihtoehtoihin, joita oli 4 - 9 kyselyvuodesta riippuen. Ostaneiksi määriteltiin ne, jotka olivat vastanneet *Kyllä* ainakin yhteen annetuista ostovaihtoehtoista tai olivat vastanneet varsinaiseen kysymykseen *Kyllä*, mutta eivät olleet vastanneet ostovaihtoehtoihin mitään. Kavereilta ostamista ei laskettu mukaan näihin ostoihin. Myyntikiellon toimivuuden indikaattorina toimivat 14-18-vuotiaiden osalta päivittäin tupakoivien tupakkaostot viimeisen kuukauden aikana. Pienen lukumäärän vuoksi 12-vuotiaista ei voitu tarkastella päivittäin tupakoivia, vaan tämän ikäryhmän osalta tarkasteltiin vähintään 2 savuketta elämänsä aikana polttaneiden tupakan ostamista. Samasta syystä yhdistettiin vuosia siten, että mittaussarjat koostuivat vuosista 1991-1995 ja 1997-2001. Vuosien yhdistäminen perustui vuoden 1995 lain voimaantuloon ennen - jälkeen asetelmassa.

Ostot kaupasta, kioskista ym. viimeisen kuukauden aikana muodostettiin kyseiseen vaihtoehtoon *Kyllä* vastanneista. Vastaajat saattoivat jättää yhden tai useamman ostovaihtoehdon kokonaan vastaamatta, jolloin puuttuva tieto tulkittiin *Ei*-vastaukseksi. Sisäisen konsistenssin tarkastelussa tämä vaihtoehto sopi parhaiten. Puuttuviksi jäivät ainoastaan ne, jotka olivat jättäneet tyhjäksi kaikki ostovaihtoehdot. Yli vuosien saadaan seuraavat luokat: kauppa, kiosk, kaverit, muu. Nämä vaihtoehdot olivat vuosien 1987 - 1997 lomakkeissa. Laajin sarja oli vuonna 2001: kaupasta, kioskista, kavereilta, huoltoasemalta, baarista, automaatista, Ruotsin tai Viron matkoilta, katukaupasta, muualta. Vuonna 1999 vaihtoehtoja oli seitsemän eli vaihtoehdot Ruotsin tai Viron matkat sekä katukauppa puuttuivat. Automaatista ostamista ei kysytty vuosien 1987-1997 välillä, koska automaatin käyttö oli ollut vuonna 1983 hyvin pientä.

Yli vuosien vertailukelpoista muuttujaa rakennettaessa *Muu*-luokkaan yhdistettiin ne, jotka olivat vastanneet *Kyllä* ainakin yhteen muuhun ostovaihtoehtoon kuin kauppa, kiosk ja kaverit. Koska vaihtoehtojen määrä oli aikaisempaa suurempi vuosina 1999 ja 2001, tästä seuraa, että ennen vuotta 1999 mitatut *Muu*-luokan tulokset ovat todennäköisesti hieman todellista matalampia verrattuna vuoteen 1999 ja vastaavasti vuoden 1999 tulokset hieman todellista matalampia verrattuna vuoteen 2001. Tämä johtuu siitä, että mitä yksityiskohtaisempia vaihtoehtoja annetaan, sitä paremmin vastaaja muistaa tupakan ostopaikkansa. Tämän aiheuttama virhe on kuitenkin pieni ja otetaan tulosten tulokinnassa huomioon.

Muiden tupakkaostot itselle. Kysymyksessä ”*Onko joku muu (esimerkiksi kaverit, sisarukset, vanhemmat) ostanut Sinulle tupakkaa viimeksi kuluneen kuukauden aikana Sinun antamallasi rahalla?*” annettiin vaihtoehtoina *ei ole/ on yhden kerran/ on useampia*

kertoja. Kaksi jälkimmäistä vaihtoehtoa yhdistettiin analyyseissa. Tämä kysymys oli mukana 1977 - 1983 sekä 1997 - 2001.

Omat tupakkaostot muille. Vuosina 1977, 1979, 1997 ja 1999 NNTT:ssa oli mukana kysymys: *"Oletko ostanut viimeksi kuluneen kuukauden aikana kavereillesi tupakkaa heidän antamallaan rahalla?"* Vaihtoehtoina annettiin en ole/ kerran/ useita kertoja, joista kaksi jälkimmäistä yhdistettiin *Kyllä*-luokaksi.

Tupakkaostojen helppous. Nuorten omaa arviota tupakkaostojen tekemisen helppoudesta kysyttiin Kouluterveyystutkimuksessa kysymyksellä *"Miten helppoa ikäistesi on nykyisin ostaa tupakkaa kotisi lähikaupoista, kioskeista, huoltoasemilta tai automaateista?"* Vaihtoehtoina annettiin erittäin helppoa, melko helppoa, melko vaikeaa, erittäin vaikeaa.

Tupakan hankintaprofiilin mittaaminen

Tupakan hankintaa kuvaamaan muodostettiin useista kysymyksistä muodostettu **viimeisen kuukauden hankintaprofiilimuuttuja**. Sen tavoitteena on kuvata päivittäin tupakoivan nuoren tupakan hankinnan profiilia, johon sisältyy sekä itse suoritettut ostot, muiden tekemät ostot että muista lähteistä saatu tupakka. Hankintaprofiili kattaa näin ollen myös lainsäädännön ulottumattomissa olevat kohteet. Hankintaprofiilimuuttuja oli mahdollista muodostaa vain NNTT:n vuoden 1999 aineistoon.

Viimeisen kuukauden hankintaprofiilimuuttuja muodostettiin kolmesta osiosta: *ostot viimeisen kuukauden aikana kaupallisista lähteistä (ks. yllä), 2) muiden tupakkaostot itselle tai tupakkaostot kavereilta (ks. yllä), (ks. yllä), 2) muiden tupakkaostot itselle (ks. yllä), 3) saanut tupakkaa muuten kuin ostamalla.* Kaikissa osioissa vaihtoehdot olivat *kyllä/ei*. Osio 3 perustui kysymykseen *"Entä oletko saanut tupakkaa viimeisen kuukauden aikana jollain muulla tavalla?"*, jossa alakohdat olivat *"isältä tai äidiltä, muilta aikuisilta, sisaruksilta, kavereilta, otin kotoa, muualta, mistä?"*. Mikäli vastaaja oli vastannut yhteenkin alakohdista *"kyllä"* tai *"ei"*, tulkittiin tyhjät vastaukset *"ei"*. Avoin kysymys (muualta, mistä?) tulkittiin *"kyllä"*, mikäli annetulle tilalle oli kirjoitettu jotain. Muuttujan kahdeksan luokkaa olivat seuraavat:

1. Ostaa kaikki tupakkansa itse kaupallisista lähteistä
2. Ostaa itse + joku muu ostaa vastaajalle tai ostaa kavereilta
3. Ostaa itse + saa tupakkaa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)
4. Joku muu ostaa vastaajalle tai ostaa kavereilta kaikki tupakat
5. Joku muu ostaa vastaajalle tai ostaa kavereilta + saa tupakkaa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)
6. Ostaa itse + joku muu ostaa vastaajalle tupakkaa tai ostaa kavereilta + saa tupakkaa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)
7. Saa kaikki tupakkansa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)
8. Ei ole hankkinut tupakkaa

Puuttuvaksi kyseinen muuttuja jäi, mikäli jokin vastaus oli puuttuva vähintään yhdessä osiossa.

Kaupalliset ja sosiaaliset hankintalähteet

Tupakan hankintalähteet jaettiin kaupallisiin ja sosiaalisiin lähteisiin. Kaupallisiin lähteisiin sisältyivät kaupat, kioskit, huoltoasemat, baarit, automaattit, Ruotsin tai Viron matkojen ostokset, katukauppa sekä muu. Sosiaalisiksi lähteiksi määritettiin tupakan ostaminen kavereilta ja tupakan hankkiminen siten, että joku muu ostaa vastaajalle tupakkaa hänen antamallaan rahalla. Lisäksi samaan ryhmään katsottiin kuuluviksi tupakan saaminen isältä tai äidiltä, muilta aikuisilta, sisaruksilta, kavereilta, tupakan ottaminen kotoa sekä muulla tavoin tupakan saaminen.

TULOKSET

Nuorten tupakkaostot vuosina 1977-2001

Niiden päivittäin tupakoivien osuus, jotka olivat ostaneet itselleen tupakkaa viimeisen kuukauden aikana, säilyi korkeana koko jakson 1977-2001. Vuoden 1995 tupakkalain muutosten jälkeen ostot vähenivät niissä ikäryhmissä, joita laki koski (Taulukko 2). Vuoden 1977 lain voimaantulon jälkeen muutokset olivat vähäisiä. Tupakkalain tiukentamisen jälkeen vuonna 1995 ostaminen vähentyi 14- ja 16-vuotiailla. Erityisen selvä pudotus oli jälkimmäisessä ikäryhmässä, joilla ostaneiden osuus oli ennen lakia 94 % mutta neljä vuotta sen jälkeen 78 %. 18-vuotiailla ostaneiden osuus ei juuri muuttunut 24 vuoden tarkastelujaksolla.

Taulukko 2. Niiden päivittäin tupakoivien 14-18-vuotiaiden osuus (%), jotka olivat ostaneet itselleen tupakkaa viimeisen kuukauden aikana ikäryhmittäin (Nuorten terveystapatutkimus)

Ikä	1977	1979	1981	1983	1987	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2001
14	87	85	83	83	87	93	92	89	90	86	77	78
16	95	95	91	98	97	97	96	95	94	83	78	78
18	96	96	95	97	98	98	99	97	98	97	97	99

Vaikka myyntikielto vaikutti suhteellisen vähän ostamisen yleisyyteen, muuttivat etenkin 90-luvun lain muutokset merkittävästi ostopaikkojen valintaa (kuvio 4). 1970-luvulla kaupat ja kioskit olivat lähes yhtä tärkeitä alaikäisten tupakanostopaikkoja ja muita lähteitä käytettiin harvoin. Lain muutosten ja etenkin vuoden 1995 lain muutoksen jälkeen kauppojen merkitys väheni huomattavasti.

Tupakkaostoissa kaupasta tapahtui vuoden 1977 jälkeen aina vuoteen 1981 saakka selvää vähenemistä 14-vuotiailla ($p=.002$), mutta myös 16-vuotiailla ($p=.000$), joita laki ei koskenut (kuvio 4). Raju pudotus nähtiin vuoden 1995 lain jälkeen sekä 14- että 16-vuotiailla ($p=.001$): Niiden päivittäin tupakoivien osuus, jotka olivat ostaneet viimeisen kuukauden aikana tupakkaa kaupasta, puolittui kahdessa vuodessa. Vuonna 2001 19 % 14-vuotiaista ja 33 % 16-vuotiaista päivittäin tupakoivista oli ostanut tupakkaa kaupasta viimeisen kuukauden aikana. 18-vuotiailla ostaneiden osuus ei laskenut missään vaiheessa vaan pikemminkin nousi tasaisesti (kuvio 4).

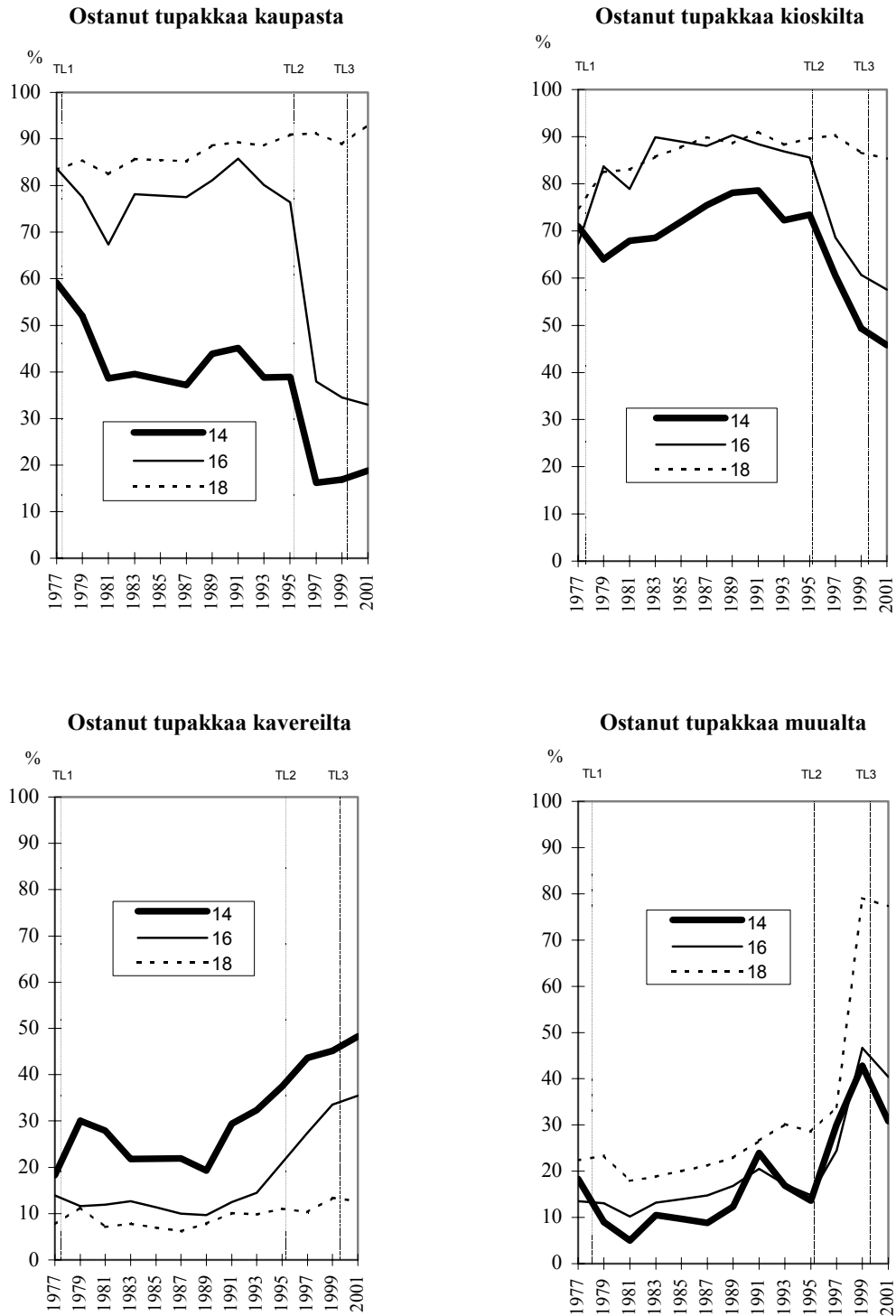
Tupakkaostot kioskeista vähenivät vuosien 1977 ja 1979 välillä 14-vuotiailla (ei tilastollisesti merkitsevä), mutta lisääntyivät tämän jälkeen tasaisesti (kuvio 4). 16- ($p=.000$) ja 18- ($p=.025$) vuotiailla, joita laki ei koskenut, kioskiostot lisääntyivät. Sekä 14- että 16-vuotiaiden ostot vähenivät merkittävästi ($p=.000$) vuodesta 1995 vuoteen 1997 ja laskusuunta jatkui myös tämän jälkeen, kun taas 18-vuotiailla, joita uusi laki ei koskenut, ostaneiden osuudet pysyivät samana (kuvio 4).

Tupakkaostot kavereilta lisääntyivät 14-vuotiailla hieman vuosien 1977-1979 välillä ($p=.041$), mutta vähentyivät sen jälkeen (kuvio 4). Kahdessa vanhemmassa ikäryhmässä ei ollut muutoksia. Vuosien 1995 ja 1997 välillä kavereilta ostaminen lisääntyi sekä 14-vuotiailla että 16-vuotiailla ($p=.000$). Nousu alkoi kuitenkin jo ennen vuoden 1995 lakimuutosta, mikä viittaa muiden tekijöiden vaikutukseen. 18-vuotiailla ei merkittäviä muutoksia nähty tutkimusjakson aikana.

Tupakkaostot muista lähteistä vähenivät merkittävästi vuodesta 1977 vuoteen 1981 sekä 14-vuotiailla ($p=.002$), joita laki koski, mutta myös 16-vuotiailla ($p=.012$) (kuvio 4). Ostot lisääntyivät hieman kaikissa ikäryhmissä 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa. Vuoden 1995 lainmuutoksen jälkeen ostot muista lähteistä lisääntyivät edelleen kaikissa ikäryhmissä, mutta hieman voimakkaammin 14- ($p=.000$) ja 16- ($p=.000$) vuotiailla kuin 18- ($p=.009$) vuotiailla. Vuosien 1997 ja 1999 välinen erittäin voimakas nousu selittyi pääosin kysymykseen lisätyillä ostopaikkavaihtoehdoilla (ks. Aineistot ja menetelmät).

12-vuotiaista, vähintään 2 savuketta elämänsä aikana polttaneista, vain hyvin harva oli ostanut itse tupakkaa viimeisen kuukauden aikana kaupallisista lähteistä. Ostaneiden osuus oli vuosien 1991-1995 välisenä aikana 12,0 % ja 1997-2001, 9,9 % ($p=.000$). Juuri kukaan ei ollut ostanut tupakkaa kaupasta. Vuosien 1991-1995 välillä 1,1 % ilmoitti ostaneensa tupakkaa kaupasta, kun luku vuosien 1997-2001 välillä oli enää 0,4 % ($p=.193$). Kioskeista ostaminen oli hieman yleisempää. Vuosina 1991-1995, 5,3 % ja 1997-2001, 3,0 % ($p=.064$). Tupakkaostoissa kavereilta muutos oli vähäinen, 12,0 % vuosina 1991-1995 ja 9,1 % vuosina 1997-2001 ($p=.026$). Tupakkaostoissa muualta näkyy selvää nousua vuoden 1995 jälkeen. Kun muualta tupakkaa ostaneiden osuus oli vuosien 1991-1995 aikana 1,1 %, oli se vuosien 1997-2001 välisen mittaussarjan jälkeen jo 4,6 % ($p=.000$), tosin tätä selittää osittain kysymysten muuttuminen vuosina 1999 ja 2001.

Kuvio 4. Niiden päivittäin tupakoivien nuorten osuus (%), jotka ovat ostaneet itselleen tupakkatuotteita viimeisen kuukauden aikana kaupasta, kioskista, kavereilta ja muualta ikäryhmittäin vuosina 1977-2001 (Nuorten terveystapatutki-

mus)

Vastaajan tupakkaostoja muille kysyttiin vain 1970-luvun ja 1990-luvun lopulla. 14-vuotiaat olivat vain harvoin ostaneet muille tupakkaa eikä tämä osuus juuri muuttunut mittausjakson aikana (taulukko 3). Myös 16-vuotiailla muutokset olivat pieniä, mutta 18-vuotiaat ilmoittivat ostoja muille huomattavasti useammin vuosina 1997-1999 kuin 20 vuotta aikaisemmin.

Taulukko 3. Niiden 14-18-vuotiaiden osuus (%), jotka olivat ostaneet kavereilensa tupakkaa viimeksi kuluneen kuukauden aikana heidän antamallaan rahalla ikäryhmän ja kyselyvuoden mukaan (Nuorten terveystapatutkimus)

	1977	1979	1997	1999
14	9	8	10	8
16	14	17	18	19
18	15	14	23	26

Muiden tupakkaostot vastaajalle itselleen vastaajan antamalla rahalla lisääntyivät merkittävästi vuoden 1977 tupakkalain jälkeen 14-vuotiailla, mutta eivät 16- eivätkä 18-vuotiailla, joita laki ei koskenut (taulukko 4). Muiden tupakkaostoja ei mitattu vuosina 1985 – 1995, mutta vuonna 1997 14-vuotiaille tehdyt ostot olivat selvästi korkeammalla kuin vuonna 1983, samoin 16-vuotiaille tehdyt ostot. Molemmissa ikäryhmissä noin 60 %:lle päivittäin tupakoivista oli joku muu ostanut tupakkaa. Osuus lisääntyi myös vuosien 1999 ja 2001 välillä, jolloin omavalvontavelvollisuus astui voimaan.

Taulukko 4. Niiden 14-18-vuotiaiden osuus (%) ikäryhmittäin, joille joku muu on ostanut tupakkaa heidän antamallaan rahalla (NTTT)

	1977	1979	1981	1983	1997	1999	2001
14	28	40	40	41	61	61	69
16	26	26	16	27	59	63	74
18	37	29	20	23	18	23	22

Tupakkaostojen helppous

Kouluterveystutkimuksessa on kysytty nuorilta heidän omaa arviotaan tupakkatuotteiden ostamisen helppoudesta. Kaikki kyselyt on tehty vuoden 1995 tupakkalain muutoksen jälkeen. Enemmistö nuorista on koko jakson pitänyt tupakkatuotteiden hankkimista melko tai erittäin helppona (taulukko 5). Vuosina 2000 – 2001 ostamisen melko tai erittäin vaikeaksi kokevien osuus oli kuitenkin suurempi kuin yhtenäkkään aikaisempina vuosina.

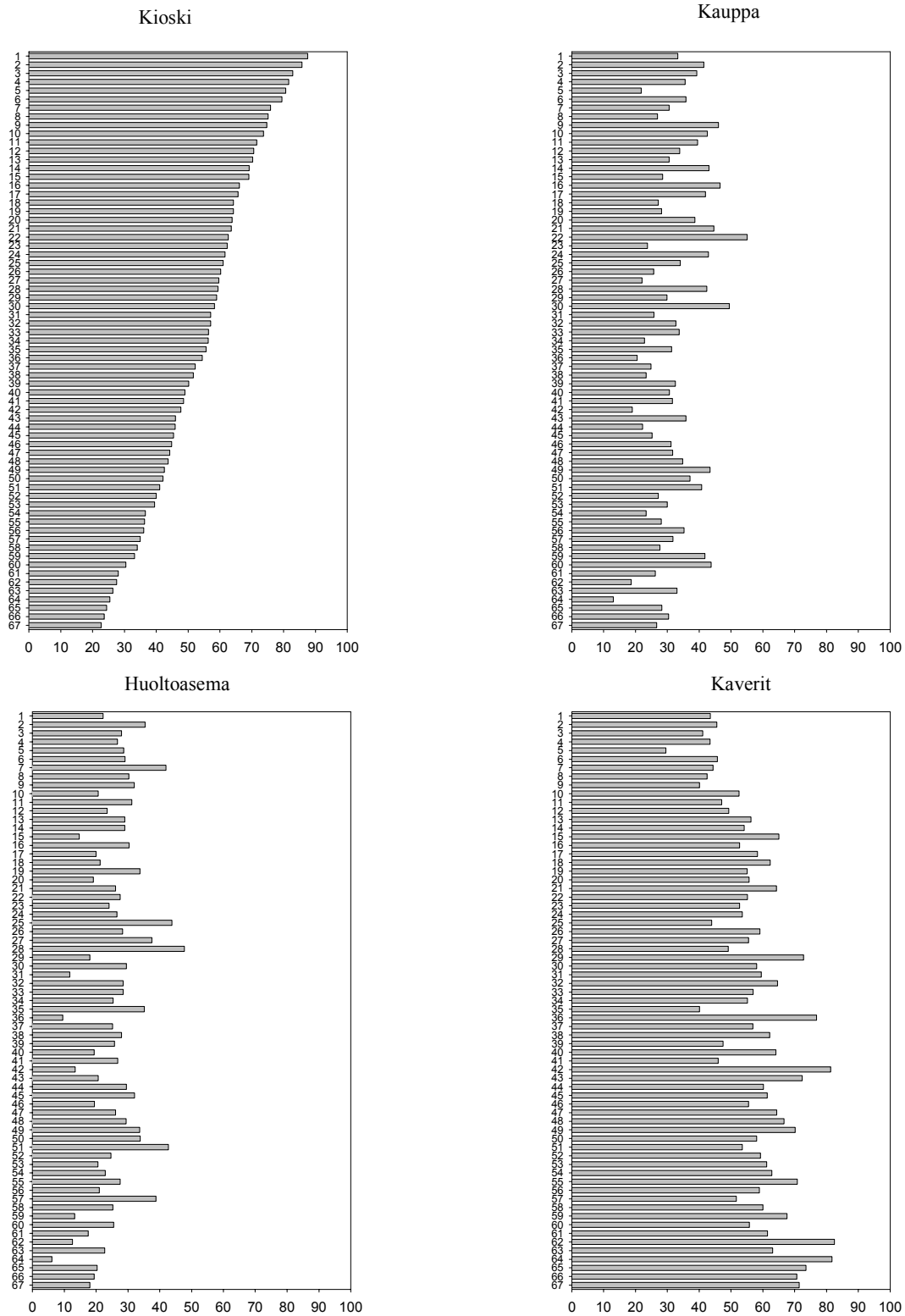
Taulukko 5. Peruskoulujen 8 – 9-luokkalaisten arviot (%) siitä, miten helppoa heidän ikäistensä on ostaa tupakkatuotteita kotinsa lähikaupoista, kioskeista, huoltoasemilta tai automaateista vuosina 1996 – 2001 (Kouluterveystutkimus).

Tupakanoston helppous	1996/1997	1998/1999	2000/2001
Erittäin helppoa	19	26	23
Melko helppoa	60	53	52
Melko vaikeaa	18	17	21
Erittäin vaikeaa	3	3	4
Yhteensä	100	100	100
N	55 926	53 742	51 654

Tupakkaostojen seutukunnittaiset erot

Kuviossa 5. esitetään Kouluterveystutkimuksen vuosien 2000 – 2001 mittauksiin perustuen vähintään viikoittain tupakoivien, peruskoulujen 8- ja 9- luokkalaisten tekemien, tupakkaostojen vaihtelu seutukunnittain. Mukaan otettiin ne seutukunnat, joissa vastanneiden lukumäärä oli yli 200, ja seutukunnat on asetettu suuruusjärjestykseen kioskista ostaneiden osuuden mukaisesti. Vaihtelu eri seutukuntien välillä oli suurta kaikkien tupakanostopaikkojen osalta. Eniten vaihtelua oli kioskeista ostamisessa. Vaikka vaihtelu pääosin näyttää satunnaiselta, niissä seutukunnissa, joissa esimerkiksi kioskista ostaminen on yleisintä, kavereilta ostaminen näytti harvinaisemmalta.

Kuvio 5. Nuorten tupakkaostot kioskista, kaupasta, huoltoasemalta ja kavereilta seutukunnittain vuosina 2000-2001 (Kouluterveystutkimus)

Tupakan eri hankintalähteet

Nuoret hankkivat tupakkaa ostamalla itse kaupasta, kioskista tai muista vähittäismyyntipisteistä eli ns. kaupallisista lähteistä tai muulla tavoin ns. sosiaalisista lähteistä. Taulukosta 6 käy ilmi, että tupakan hankintalähteet ovat moninaiset ja vaihtelevat iän mukaan. Ne ikäryhmät, joita laki koskee (14- ja 16-vuotiaat), hankkivat 18-vuotiaita useammin tietyistä sosiaalisista lähteistä tupakkaa. Myös suhde vanhempien tupakan antamiseen muuttui iän myötä. Vastaavasti iän mukaisia eroja oli kaupallisista lähteistä hankkimisessa. Kaupallisista lähteistä tupakkaa ostettiin yleisimmin kioskeista ja kauposta. Automaattiotot olivat vähäisempiä. Eniten automaatteja hyödynsivät 14-vuotiaat pojat (12 %). Sosiaalisista lähteistä tärkein olivat kaverit. Yli puolet 14-, 16-, ja 18-vuotiaista tytöistä sekä pojista saa tupakkaa kavereiltaan.

Taulukko 6. Tupakkatuotteiden hankintalähteet. Niiden 14-, 16- ja 18-vuotiaiden päivittäin tupakoivien nuorten osuus (%), jotka olivat hankkineet ko. lähteestä tupakkatuotteita viimeisen kuukauden aikana (Nuorten terveystapatutkimus).

Hankintalähde	14-vuotiaat		16-vuotiaat		18-vuotiaat	
	Tytöt	Pojat	Tytöt	Pojat	Tytöt	Pojat
<i>Tupakkaostot kaupallisista lähteistä *1)</i>						
Kaupasta	16.6	21.8	29.4	37.7	94.7	91.1
Kioskista	52.6	36.5	54.4	61.9	85.0	85.8
Huoltoasemalta	19.0	17.3	22.9	32.1	59.1	73.6
Baarista	7.1	7.1	11.2	20.2	40.9	48.4
Automaatista	6.2	11.5	4.1	8.7	6.0	9.8
Ruotsin/Viron matkoilta	8.1	8.3	12.1	14.7	15.6	11.4
Katukaupasta	5.2	10.3	5.9	8.3	3.7	7.7
Muualta	28.0	23.1	15.9	16.3	4.7	9.3
<i>Tupakan hankinta sosiaalisista lähteistä</i>						
Tupakan ostaminen kavereilta *1)	49.3	46.8	32.1	40.1	8.3	17.9
Joku muu ostanut tupakkaa vastaajalle *1)	76.6	58.8	79.4	66.3	23.2	20.3
Saa tupakkaa isältä tai äidiltä *2)	8.9	5.8	12.3	11.4	14.1	16.5
Saa tupakkaa muilta aikuisilta *2)	20.9	12.6	23.9	18.4	17.5	19.8
Saa tupakkaa sisaruksilta *2)	12.7	9.4	14.9	12.1	10.7	11.3
Saa tupakkaa kavereilta *2)	68.3	59.9	73.1	66.8	58.1	62.9
Otin kotoa *2)	17.2	9.7	8.9	9.6	5.0	7.1
Saa muualta *2)	8.7	10.0	4.1	4.9	5.1	7.5
N (1999) 1827						
N (2001) 1506						

*1) Vuoden 2001 NNTT- kyselylomakkeesta *2) Vuoden 1999 NNTT- kyselylomakkeesta

Tupakan hankintaprofiili

Tupakan hankintaprofiili kertoo, mistä eri lähteistä päivittäin tupakoiva nuori tupakkansa edellisen kuukauden aikana hankki. Vastoin yleistä odotusta vähittäismyyntipisteistä ostaminen oli vain osa tupakanhankinnan kokonaisuutta useimmilla nuorilla (taulukko 7). Esim. 14-vuotiaista vain 2 % hankki tupakkansa pelkästään itse ostamalla. Lähes puolella tämän lisäksi mukaan tulivat muiden tupakkaostot vastaajille ja tupakan saaminen joltakin toiselta. Iän mukana hankintaprofiili muuttui voimakkaasti siten, että pelkästään itse ostamalla kaiken tupakan hankkiminen yleistyi 18-vuotiaana ja vastaavasti sen ryhmän osuus pieneni, joka sai kaiken tupakkansa muilta. Myös sukupuolten välillä oli hankintaprofiilissa jonkin verran eroja.

12-vuotiaista, vähintään 2 savuketta polttaneista, yksikään ei hanki tupakkaa pelkästään itse ostamalla, vaan tavallisinta on, että tupakkaa saadaan muilta henkilöiltä

Taulukko 7. 14-, 16- ja 18-vuotiaiden päivittäin tupakoivien tupakan hankintaprofiili. Tyttöjen ja poikien osuus (%) tupakkatuotteiden hankintatavan mukaan vuonna 1999 (Nuorten terveystapatutkimus)

Tupakan hankintaprofiili	14	16	18	14	16	18
	TYTÖT			POJAT		
Ostaa kaikki tupakkansa itse kaupallisista lähteistä	2.3	2.6	17.2	1.4	4.8	13.1
Ostaa itse + joku muu ostaa vastaajalle tai ostaa kavereilta	1.8	1.5	0.8	-	1.0	0.8
Ostaa itse + saa tupakkaa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)	25.0	19.7	54.1	32.9	34.6	62.3
Joku muu ostaa vastaajalle tai ostaa kavereilta kaikki tupakat	-	1.5	-	0.7	0.3	-
Joku muu ostaa vastaajalle tai ostaa kavereilta + saa tupakkaa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)	15.5	18.4	0.3	12.1	7.4	0.3
Ostaa itse + joku muu ostaa vastaajalle tupakkaa tai ostaa kavereilta + saa tupakkaa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)	45.5	47.1	24.1	42.9	44.9	19.5
Saa kaikki tupakkansa muuten kuin ostamalla (vanhemmilta, kavereilta jne.)	8.2	7.9	2.8	8.6	4.5	2.1
Ei ole hankkinut tupakkaa	-	-	0.5	-	0.3	0.3
Yhteensä N 1802	100 (220)	100 (391)	100 (390)	100 (140)	100 (312)	100 (374)

POHDINTA

Tupakkatuotteiden myyntikiellon tarkoituksena on vähentää nuorten mahdollisuuksia hankkia tupakkaa ja siten vähentää nuorten tupakointia. Tupakoinnin kokonaisvaltaisissa vähentämisstrategioissa tupakkatuotteiden myyntikielto alaikäisille on kuitenkin vain yksi keino. Tuntuukin täysin epärealistiselta odottaa sen yksin ilman muita keinoja voivan vähentää nuorten tupakointia. Sen sijaan kiellon ollessa tehokas, nuorten tupakan ostamisen kaupallisista lähteistä, kuten kaupat, kioskit, kahvilat, huoltoasemat ym., tulisi loppua kokonaan tai ainakin vähentyä selvästi.

Suomen kaksi myyntikieltoa, toinen vuodelta 1977 ja toinen 1995, toimivat molemmat odotusten mukaisesti: vuoden 1977 jälkeen 14-vuotiaiden ja vuoden 1995 jälkeen sekä 14- että 16-vuotiaiden tupakkaostot kaupallisista lähteistä vähenivät. Vuoden 1977 lain vaikutus jäi lyhytaikaiseksi, kun taas vuoden 1995 vaikutukset näkyivät edelleen kuuden vuoden kuluttua. Vuoden 1995 lain vaikutukset olivat myös selvästi aikaisempaa lakia voimakkaammat. 12-vuotiaissa on tupakoivia erittäin vähän ja he hankkivat vain harvoin tupakkaa kaupallisista lähteistä. Pääasiassa tupakkaa saadaan muilta henkilöiltä. Kuitenkin vuoden 1995 laki vähensi tämänkin ikäryhmän ostoja kaupallisista lähteistä.

Vuonna 1977 voimaan tullessa tupakkalain toimeenpanossa oli puutteita eikä se aiheuttanut tupakanmyyjille todellista uhkaa (Rimpelä 1992). Toinen ongelma liittyi lain sanamuotoon *"ilmeisesti"* alle 16-vuotias. Vuoden 1995 lakimuutos tiukensi kontrollia ja viranomaisen taholta annettiin myös tarkemmat ohjeet lain noudattamisesta kuin ensimmäisen lain voimaantulon aikoihin. Myyntikiellon omavalvonta astui voimaan vasta vuonna 2000 tavoitteena saada vähittäismyyntiliikkeet itse kontrolloimaan omaa toimintaansa. Kuntien ja siellä yleensä terveystarkastajien tehtäväksi tuli omavalvonnan valvonta. Myyntikiellon valvonnassa ja etenkin siihen liittyvän omavalvonnan valvonnassa oli vielä melkoisesti epäselvyyttä, resurssipulaa ja puutteita vuonna 2000 (Rimpelä ja Veijalainen 2001). Toisaalta omavalvontaan liittyen kauppaliikkeet saivat informaatiota myyntikiellosta ja osassa kunnista terveystarkastajat kävivät tupakkaa myyvisissä liikkeissä omavalvonnan tiimoilta. Terveystarkastajat käyvät elintarvikkeita myyvisissä liikkeissä myös muuten suorittamassa muita valvontatoimia, mikä on saattanut vähentää epäsuorastikin kaupoissa myyntiä. Samaan aikaan voimaan astunut ravintolatu-pakoinnin rajoitus ja siihen liittyvät toimet olivat aktiivisesti esillä ja vaikuttivat useiden elinkeinonharjoittajien toimintaan. Näiden toimeenpanoa myös valvottiin. Myös nämä tekijät ovat saattaneet epäsuorasti vaikuttaa siihen, että tupakanmyyntiin on kiinnitetty enemmän huomiota ja siten nuorten ostot ovat vähentyneet.

Myyntikielto vaikutti enemmän tupakan ostopaikkoihin kuin itse tupakkaostojen määrään. Kauppaliikkeistä ostaminen väheni rajusti, kioskeista ostaminen hieman vähemmän. Sen sijaan muista lähteistä ostot lisääntyivät hieman, samoin ostaminen kavereilta. Voimakkain muutos nähtiin kuitenkin suoran ostamisen vaihtumisena tupakan välittämiseen eli ns. sosiaalinen saatavuus lisääntyi. Kuitenkin tupakan ostaminen on edelleen yleistä. 78 % 14- ja 16-vuotiaista päivittäin tupakoivista ostaa itselleen tupakkaa joka kuukausi. Eli myyntikiellon toimeenpanossa on runsaasti parantamisen varaa huolimatta siitä, että on saavutettu myönteisiä tuloksia.

Kun tupakan hankinta kaupallisista lähteistä vaikeutuu, siirtyy nuorten tupakan hankinta muihin lähteisiin, joista merkittävin on muiden nuorten tai aikuisten tupakan välittäminen. Nuoret käyttävät oletettua enemmän muita lähteitä kuin itse ostamista tupakkaa hankkiessaan. Molemmat myyntikiellot lisäsivät merkittävästi niiden tupakoitsijoiden määrää, joille joku muu oli ostanut tupakkaa heidän antamallaan rahalla. Tupakan välittäminen ei ole kiellettyä kuten esim. alkoholin välittäminen alaikäisille on. Toimenpiteitä tupakan saatavuuden vähentämiseksi sosiaalisista lähteistä ei ole juurikaan kehitelty. Todennäköistä on, että sosiaalisen saatavuuden vähentäminen ja tupakan välittäminen alaikäisille voikin vähentyä vain osana kokonaisvaltaista tupakoinnin vähentämisstrategiaa. Rajoituksilla ja säädöksillä on symbolista ja normeja luovaa merkitystä ja niiden yhtenä tarkoituksena on myös huomion kiinnittäminen tupakanmyyntiin ja kansalaisten, esimerkiksi vanhempien herättäminen pohtimaan, miksi tupakanmyynti alaikäisille on kiellettyä.

Viime aikoina kirjallisuudessa on esitetty myös kritiikkiä alaikäisiin suunnattua tupakan myyntikieltoa kohtaan (Ling ym. 2002). Perusteena on esitetty, että se antaa tupakkateollisuudelle hyötyä, mutta se ei kuitenkaan vähennä itse tupakointia ja että se vie resursseja muulta tehokkaammalta toiminnalta. Kirjoitus perustuu kuitenkin yhdysvaltalaiseen kokemukseen, jossa tupakkateollisuus voi edelleen mainostaa, joten tupakkateollisuutta koskevat kommentit eivät ole Suomessa relevantteja. Tupakoinnin vähenemisen odottaminen pelkän myyntikiellon varassa on epärealistista, sillä tupakointiin vaikuttavat monet muut tekijät. Aikaisemmissa tutkimuksissa on kuitenkin näyttöä siitä, että tupakointi on vähentynyt, mikäli myyntikiellon toimeenpanoon on kiinnitetty erityistä huomiota ja se on ollut aktiivista (Jason ym. 1999). Viekö myyntikiellon toimeenpanoon panostaminen resursseja joiltain tehokkaammilta tupakan vähentämistoimilta, on tietysti vakava kysymys. Toisaalta nuorten tupakoinnin vähentämiseksi ei ole osoitettavissa yksiselitteisiä yksittäisiä tehokkaita toimia. Yhdysvalloissa nuorten tupakointi näyttää kääntyneen laskuun ja tämä on toistaiseksi lähes ainoita esimerkkejä länsimaista (DiFranza ym. 2000).

Suomessa tupakanmyynnin valvonta on osoittautunut riittämättömäksi. Tupakanmyyjien informointi ja tupakanmyyntikielloja koskeva koulutus on tarpeellinen osa kiellon toimeenpanoa, mutta ei riittävä. Myyntikiellon tueksi tarvitaan tehokasta valvontaa sekä tehokasta ja toimivaa rangaistusjärjestelmää. Jo pelkkä tieto siitä, että valvonta ja rangaistusjärjestelmä ovat tehokkaita, voi tehostaa myyntikiellon toimeenpanoa optimaaliseksi. Kansainvälisestikin tehokkaana tapana myyntikiellon toimeenpanon vahvistamiseksi ovat valvonnan osana toteutuvat alaikäisten tekemät ostokokeet, joita tosin tällä hetkellä Suomessa ei ole katsottu lainmukaiseksi toiminnaksi. Ostokokeiden perusteella voitaisiin rangaista niitä myyntipisteitä, jotka eivät noudata lakia (mikäli laissa saataisiin tähän mahdollisuus, esim. rikesakko, myyntiluvan menetys) ja myös palkita lain noudattamisesta. Vasta myyntilupien luvanvaraistaminen toisi kuitenkin todellisen uhan itse kauppiaille. Näitä keinoja on menestyksellisesti toteutettu Yhdysvalloissa.

Lopuksi

Tupakan myyntikiellot ovat vähentäneet merkittävästi tupakkatuotteiden saatavuutta kaupoista ja kioskeista, mutta tupakan kokonaissaatavuuteen myyntikiellot ovat vaikuttaneet vain vähän.

Tupakkaostot kaupallisista lähteistä yhä merkittäviä ja suuri osa nuorista kokee tupakan ostamisen edelleen helpoksi.

Tupakan myyntikiellon toimeenpano ”vuotaa” ja tehokkaampia välineitä tarvitaan sekä myyntikiellon toimeenpanoon että valvontaan. Näitä olisivat tupakanmyynnin luvanvaraistaminen ja tupakanmyyntipisteiden rekisteröinti, todellisten toimivien rangaistusjärjestelmien kehittäminen sekä ostokokeiden salliminen valvontavälineenä.

Tupakanmyynnissä alaikäisille on suurta alueellista vaihtelua.

Kiitokset

Kiitämme Sosiaali- ja terveysministeriötä. Tätä tutkimusta on rahoitettu tupakoinnin vähentämiseksi annetun lain 27§:n pykälän tarkoittamasta määrärahasta.

Kiitokset myös Lasse Perelle ja Jukka Jokelalle aineistojen käsittelyyn liittyvissä asioissa.

LÄHTEET

- Altman DG, Foster V, Rasenick-Douss L, Tye JB. Reducing the illegal sale of cigarettes to minors. *JA-MA* 1989;261:80-83
- Altman D, Wheelis A, McFarlane M, Hye-ryeon L, Fortmann S. The relationship between tobacco access and use among adolescents: a four community study. *Soc Sci Med* 1999;48:759-775
- Ardray D, Klevens M, Nelson D, Huang P, Giovino G, Mowery P. Predictors of tobacco sales to minors. *Prev Med* 1997;26:8-13
- Biglan A, Henderson J, Humphrey D, Yasui M, Whisman R, Black C, James L. Mobilising positive reinforcement to reduce youth access to tobacco. *Tobacco Control* 1995;4:42-48
- Carruthers S ja McDonald C. The availability of cigarettes to minors in Perth, Western Australia. *Tobacco Control* 1995;4:49-52
- Crawford MA, Balch R, Mermelstein R and the Tobacco Control network writing group. Responses to tobacco control policies among youth. *Tobacco Control* 2002;11:14-19
- Cummings KM, Hyland A, Saunders-Martin T, Perla J, Coppola P, Pechacek T. Evaluation of an enforcement program to reduce tobacco sales to minors. *Am J Public Health* 1998;88:932-936
- Currie C, Hurrelmann K, Settertobulte W, Smith R, Todd J. Health behaviour in school-aged children: a WHO cross-national study (HBSC). International report. Denmark 2000
- DiFranza J ja Rigotti N. Impediments to the enforcement of youth access laws. *Tobacco Control* 1999;8:152-155
- DiFranza J. Youth access: the baby and the bath water. *Tobacco Control* 2000;9:120-121
- DiFranza JR ja Coleman M. Sources of tobacco for youths in communities with strong enforcement of youth access laws. *Tobacco Control* 2001;10:323-328
- Dovell R, Mowat D, Dorland J, Lam M. Changes among retailers selling cigarettes to minors. *Can J Public Health* 1996;87:66-68
- Feighery E, Altman DG, Schaffer G. The effects of combining education and enforcement to reduce tobacco sales to minors. *JAMA* 1991;266:3168-3171
- Fichtenberg C ja Glanz S. Youth access interventions do not affect youth smoking. *Tobacco Control* 2002;109:6:1088-1092
- Forster J, Murray D, Wolfson M, Wagenaar A ja Claxton A. Availability of tobacco to youths in 14 Minnesota Communities: The TPOP study. *Am J Prev Med* 1997;13
- Gemson D, Moats H, Watkins B, Ganz M, Robinson S, Heaton E. Laying down the law: Reducing illegal tobacco sales to minors in Central Harlem. *Am J Public Health* 1998;88:1193-1198
- Harrison PA, Fulkerson JA, Park E. The relative importance of social versus commercial sources in youth access to tobacco, alcohol, and other drugs. *Preventive Medicine* 2000;31:39-48
- Jason L, Ji P, Anes M, Birkhead S. Active enforcement of cigarette control laws in the prevention of cigarette sales to minors. *JAMA* 1991;266:3159-3161

Jason LA, Berk M, Schnopp-Wayatt DL, Talbot B. Effects of enforcement of youth access laws on smoking prevalence. *Am J Community Psychol* 1999;27:2:143-60

Jones SE, Sharp DJ, Husten CG, Crossett LS. Cigarette acquisition and proof of age among US high school students who smoke. *Tobacco Control* 2002;11:20-5

Landrine H, Klonoff E, Reina-Patton A. Minors' access to tobacco before and after the California STAKE Act. *Tobacco Control* 2000;9:15-17

Ling PM, Landman A, Glantz SA. It is time to abandon youth access tobacco programmes. *Tobacco Control* 2002;11:3-6

O'Grady B, Asbridge M, Abernathy T. Analysis of factors related to illegal tobacco sales to young people in Ontario. *Tobacco Control* 1999;8:301-305

Rimpelä A. a critical analysis of the Finnish Tobacco Act – implementation and legitimacy, 1977-89. *Tobacco Control*;1992;1:285-293

Rimpelä A, Rimpelä M ja Vikat A. Is the prohibition of tobacco sales to minors effective? The case of Finland. In: Tudor-Smith C, editor. Working together for better health. Tackling tobacco. Cardiff: Health promotion Wales 1999

Rimpelä A, Lintonen T, Pere L, Rainio S, Rimpelä M. Nuorten terveystapatutkimus 2001. Tupakoinnin ja päihteiden käytön muutokset 1977-2001. *Stakes. Aiheita* 10/2002

Schofield M, Gulliver S, Samson-Fisher R. Retailer attitudes on tobacco sales to minors in New South Wales, Australia. *Tobacco Control* 1995;4:362-366

Shive S, Ma GXO, Shive E. A study of young adults who provide tobacco products to minors. *Journal of School Health* 2001;71:218-222

Skretny M, Cummings K, Sciandra MA, Marshall J. An intervention to reduce the sale of cigarettes to minors. *Ny State J Med* 1990;90:54-55

Stead LF ja Lancaster T. Interventions for preventing tobacco sales to minors *Cochrane Database Syst Rev* 2002 (1):CD001497

Sundh M, Hagquiat C, Svensson P-G, Rimpelä A, Rimpelä M. Effekter av införandet av försäljningsförbud för tobak till minderåriga. Resultat från den första provinsköpsstudien. Karlstad: Centrum för folkhälsoforskning 1997:10

Sundh M, Hagquist C, Rimpelä A, Rimpelä M. Ungdomars möjlighet att köpa tobak. Resultat från provinköpsstudier genomförda före respektive efter införandet av 18-årsgräns för tobaksinköp. *Karlstad University Studies* 2001;27

Tillgren P ja Stjerna M-L. Åldersgränsen i tobakslagen. Resultat från en enkätsstudie om länsstyrelsernas och kommunernas tillsyn av lagen om en åldersgräns vid tobaksköp. *KI rapport* 1999;38

The 1999 ESPAD report. Stockholm. The Swedish council for information on alcohol and other drugs. 2000. (<http://www.can.se>, accessed 20 May 2002)

Unger JB, Rohrbach LA, Ribisl KM. Are adolescents attempting to buy cigarettes on the Internet? *Tobacco Control* 2001;10:360-3

Veijalainen T, Rimpelä A. ”Omavalvontajärjestelmä on kuin maapallon laajuinen rauhanjulistus – yhtä mahdollon?” Tutkimus kuntien ja läänien tupakan myyntikiellon, erityisesti omavalvonnan, ohjaus- ja valvontatoimista. Tampereen Yliopisto. Terveystieteen laitos. Julkaisuja 6. 2001

WHO. The European report on tobacco control policy. WHO European Ministerial Conference for a tobacco-free Europe. 2002

Wolfson M, Forster J, Calaxton A, Murray D. Adolescent smokers' provision of tobacco to other adolescents. *Am Journal of Public Health* 1997;4:649-651

